

بررسی اجرای اصل احتیاطی در حقوق بین الملل محیط زیست

سید عباس پورهاشمی*
علی زارع**

تاریخ دریافت مقاله: ۹۳/۱۱/۲۵ تاریخ پذیرش نهایی: ۹۴/۳/۱۱

چکیده

حقوق بین الملل محیط زیست به عنوان یکی از شاخه‌های حقوق بین الملل عمومی، بیش از هر چیز مبتنی بر حقوق پیشگیرانه و احتیاطی است. از این منظر حقوق بین الملل محیط زیست را می‌توان حقوق جامعه جهانی دانست که با تدوین، تصویب و اجرای قواعد و مقررات محیط زیستی، در صدد حفظ محیط زیست جهانی با تأکید بر رهیافت احتیاطی است. از این رو، جامعه جهانی همواره تلاش کرده است راه حلی را برای حفاظت از محیط زیست و جلوگیری از تخریب‌های زیست‌محیطی ناشی از عصر صنعتی شدن و رشد بی‌رویه اقتصادی بیابد. در این چارچوب، اصل احتیاطی یکی از اصول پایه‌ای حقوق بین الملل محیط زیست در اسناد متعددی از حقوق الزام‌آور و غیر الزام‌آور مورد تأکید واقع گردیده است. با این همه، اجرای این اصل همواره با دشواری‌ها و مشکلات حقوقی و فنی روبرو بوده است. این پژوهش در صدد است ضمن بررسی مبانی حقوقی این اصل، به برخی از موانع و محدودیت‌های اجرای آن و راهکارهای احتمالی برای جبران خلأهای حقوقی و مدیریتی آن بپردازد.

کلید واژه‌ها

اصل احتیاطی، حقوق بین الملل محیط زیست، ارزیابی زیست محیطی، خلأهای حقوقی و اجرایی.

*. استادیار و عضو هیأت علمی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران. ahashemy@yahoo.com
**. استادیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

مقدمه

یکی از اصول پایه ای حقوق بین‌الملل محیط زیست که تأثیر زیادی در توسعه این دانش حقوقی داشته است، اصل احتیاطی^۱ است. در واقع حقوق بین‌الملل محیط زیست به‌عنوان یکی از شاخه‌های حقوق بین‌الملل عمومی، بیش از هر چیز مبتنی بر حقوق پیشگیرانه و احتیاطی است. از این منظر حقوق بین‌الملل محیط زیست را می‌توان حقوق جامعه جهانی دانست که با تدوین، تصویب و اجرای قواعد و مقررات محیط زیستی، در صدد حفظ محیط زیست جهانی با تأکید بر رهیافت احتیاطی است. در چند دهه گذشته جامعه جهانی همواره تلاش کرده است راه‌حلی را برای حفاظت از محیط زیست و جلوگیری از تخریب‌های زیست‌محیطی ناشی از عصر صنعتی شدن و رشد بی‌رویه اقتصادی بیابد.

در واقع از آنجا که محیط زیست مرز نمی‌شناسد و آلودگی و تخریب در هر نقطه می‌تواند سبب اختلال در محیط زیست جهانی گردد، سرنوشت مشترک بشریت به یکدیگر وابسته بوده و نمی‌توان به آسیب‌ها و تخریب‌های زیست‌محیطی از قبیل نابودی جنگل‌ها، آلودگی آب، هوا، خاک و غیره تنها از بعد ملی و داخلی نگاه کرد. وجود این نگرانی‌ها در مورد مسائل زیست‌محیطی، منجر به برگزاری اجلاس‌ها و کنفرانس‌های بین‌المللی محیط زیستی متعددی از استکهلم ۱۹۷۲ تا ریو ۱۹۹۲ و بعد آن گردید. در همین چارچوب، از نظر ساختاری نیز حقوق بین‌الملل محیط زیست توسعه پیدا کرد و برنامه سازمان ملل برای حفاظت محیط زیست^۲ توسط سازمان ملل متحد به‌عنوان ارگانی جهت تنظیم و هماهنگی تلاش‌های سازمان ملل در مورد حفظ محیط زیست جهانی شکل گرفت. همچنین از نظر محتوایی نیز توسعه حقوق بین‌الملل محیط زیست و حفاظت از محیط زیست سرعت بیشتری به خود گرفت و اسناد بین‌المللی متعددی در زمینه حفاظت از محیط زیست و جلوگیری از آسیب‌های زیست‌محیطی به صورت الزام‌آور و غیرالزام‌آور به تصویب رسید. بسیاری از قواعد ذکر شده در این اسناد به‌عنوان قواعد آمره^۳ و عرفی و مورد پذیرش جامعه جهانی قرار گرفت و اصول و مفاهیمی از قبیل اصل همکاری، اصل احتیاطی، اصل پرداخت توسط آلوده‌ساز، اصل محیط زیست به‌عنوان میراث مشترک بشریت، مفهوم توسعه پایدار و غیره توسط جامعه جهانی به رسمیت شناخته شد و به‌عنوان راه‌حل‌هایی برای جلوگیری از آسیب‌های زیست‌محیطی به منصفه ظهور و اجرا درآمد.

از طرفی دیگر، براساس دانش بشری و علم محیط زیست، ارزیابی محیط زیست یکی از اقدامات مهم و اساسی برای تحقق اصول جلوگیری و احتیاطی است. ارزیابی محیط زیست همواره مبتنی بر احتمال و پیش‌بینی است. علاوه بر آن مستلزم وجود سازوکارهای قانونی، فرایند تعریف شده، دانش فنی و وجود کارشناسان خبره، احتمال پیش‌بینی‌ها یا مفروضات، پیش‌بینی‌های کارشناسانه، پیگیری و پایش مستمر نیز می‌باشد. از این رو، یکی از مهم‌ترین ابزارهای حقوقی برای اجرای رهیافت پیشگیرانه محیط زیست،

1. precautionary principle
2. UNEP
3. Ergaomnes

اجرای اصل احتیاطی است. اصل احتیاطی نیز خود مبتنی بر روش‌های حقوقی ارزیابی محیط زیستی است که بر لزوم شناخت آثار احتمالی فرایندهای توسعه بر کیفیت محیط زیست و سلامت انسان و جامعه تکیه دارد. علاوه بر شناخت جایگاه حقوقی اصل احتیاطی، اجرای این اصل با محدودیت‌ها و موانعی روبرو است که در این پژوهش به آن پرداخته می‌شود.

۱- ظهور و تکامل مفهوم اصل احتیاطی در حقوق بین‌الملل محیط زیست

یکی از رهیافت‌های مهم در توسعه حقوق محیط زیست، رویکرد مبتنی بر اصل اقدامات احتیاطی^۱ است. با این همه، مفهوم این اصل دارای پیچیدگی‌های فنی، حقوقی و لغوی است. (Varella, 2004, p23-25 & Fabri, 2000) عدم مفهوم دقیق و مشکلات ناشی از شناخت این اصل سبب نگرانی‌های نسبت به سوء استفاده از آن در جهت اهداف تجاری، گردیده است. (حسینی، ۱۳۹۰) یکی از دلایل مهم ابهام در این مفهوم، وجود دو تعبیر متفاوت از «احتیاط» در اسناد و مقررات حقوق بین‌الملل است که تحت عنوان نگرش احتیاطی^۲ و اصل احتیاطی^۳ ذکر گردیده است. با این همه، یکی از بهترین تعاریف حقوقی ذکر شده برای این اصل، بیانیه ریو ۱۹۹۲ راجع به محیط زیست و توسعه می‌باشد که در اصل ۱۵ مقرر می‌دارد: دولت‌ها برای حفاظت از محیط‌زیست می‌بایست برحسب توان خویش، اقدامات و تدابیر احتیاطی و پیشگیرانه وسیعی را مبذول نمایند. در مواردی که خطر ایجاد صدمات جدی یا جبران‌ناپذیر به محیط‌زیست وجود دارد، عدم یقین کافی و دلایل قطعی علمی نباید مستمسکی جهت به تعویق انداختن اقدامات پرهزینه‌ای که لازمه جلوگیری از تخریب محیط‌زیست است، شود. (Bidou, 1999, p631) از نظر تاریخی، مفهوم احتیاط از حقوق انگلستان و طی رأی قاضی Lord Escher در اواخر قرن نوزدهم میلادی در قالب مفهوم وظیفه مراقبت^۴ وارد ادبیات حقوقی حقوقی شد. اما به لحاظ لغوی ریشه در زبان آلمانی دارد و از مفهوم مدیریت مناسب خانواده^۵ آمده است. ترجمه انگلیسی آن احتیاط^۶ است. در واقع این اصل برگرفته از تعدادی ضرب‌المثل‌ها و اندرزهای حکیمانه است، نظیر پیشگیری بهتر از درمان است. این اصطلاح به شکل کنونی آن «recautionary Principle» در بیشتر اسناد تصویبی بین‌المللی در رابطه با حفاظت محیط‌زیست از سال ۱۹۹۰ به بعد، اعمال شده است. اصطلاحات جایگزین دیگری نیز برای اصل ذکر گردیده است که می‌توان به مهم‌ترین آن اشاره کرد: احتیاط قبلی^۷، احتیاط تجربی در موارد عدم قطعیت علمی^۸ و احتیاط با اطلاع قبلی با این

1. Precautionary Principle
2. Precautionary Approach
3. Precautionary Principle
4. Duty of Care
5. Vorsorgeprinzip
6. Precaution
7. Caution in Advance
8. Caution Practiced in the Context of Uncertain

همه، دو پایه اصلی برای بیان مفهوم اصل احتیاطی، یکی ضرورت پیش‌بینی کردن خطر قبل از این‌که حادث شود و دیگری ایجاد یک وظیفه برای ممانعت یا کاهش خطر حتی در مواردی که فقدان دلایل قطعی علمی وجود داشته باشد، اشد. بر این اساس، همان‌گونه که گفته شده «احتیاط شرط عقل و تدبیر است»، برای حفاظت محیط زیست نیز این ضرب‌المثل صادق است.^۱

اصل احتیاطی در بسیاری از موضوعات زیست محیطی قابلیت اجرا دارد، به خصوص مسایل مربوط به گرمایش جهان^۲، انقراض گونه‌ها، موجودات دست‌ورزی شده ژنتیکی، آلاینده‌های آلی پایدار و مسائل هسته‌ای که احتمال خطر و ضرر و زیان در آن بیشتر است. (پورهاشمی، ارغند، ۱۳۹۲) بنابراین اجرای صحیح این اصل می‌تواند گام مهمی برای توسعه و تکامل حقوق بین‌الملل محیط زیست به شمار آید.

۲- مبانی حقوقی اصل احتیاطی در حقوق بین‌الملل محیط زیست

نقطه عطف شناسایی اصل احتیاطی در حقوق بین‌الملل محیط زیست به اصل ۱۵ بیانیه ریو ۱۹۹۲ بر می‌گردد که به موجب آن اصل وارد ادبیات حقوقی گردید. گرچه نگرش احتیاطی یا حتی اصل احتیاطی در برخی اسناد حقوقی قبل از این بیانیه نیز قابل مشاهده است، ولی اصل ۱۵ بیانیه ریو مهم‌ترین سند پیدایش اصل احتیاطی در حقوق بین‌الملل محیط زیست است. (Freestone & Hey, 1994- Hohmann, 2002- Trouwborst, 1996) بنابراین منشأ اصل احتیاطی را قبل از هر چیز می‌توان در اسناد غیرالزام‌آور حقوق بین‌الملل محیط زیست دانست. علاوه بر اصل ۱۵ بیانیه ریو، بندهای الفوب ماده ۱۱ منشور جهانی طبیعت ۱۹۸۲^۳ مقرر داشته که از انجام فعالیت‌هایی که احتمالاً سبب وارد آمدن خسارات غیر قابل جبران می‌گردند، باید اجتناب شود و فعالیت‌هایی که احتمالاً در بردارنده خطری مهم نسبت به طبیعت هستند از لحاظ بررسی همه جانبه، باید در اولویت قرار بگیرند و در جایی که آثار منفی بالقوه کاملاً مشخص نشده، فعالیت مزبور نباید انجام گیرد. ماده ۳ دستورالعمل شماره ۴۳/۹۲ شورای اروپا ۱۹۹۲، نیز الزاماتی را مطرح کرده است که شامل: برنامه‌ریزی، مدیریت و ارزیابی اثرات زیست‌محیطی^۴ طرح‌ها و پروژه‌هایی که ممکن است تأثیر زیادی بر منطقه داشته باشند. دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی عضو این سند، تمام تدابیر مناسب برای جلوگیری، کاهش و کنترل هر خسارت یا خطر مهم که محتمل است از فعالیت‌های تحت قلمرو یا کنترل آن‌ها توسط قطعات فضایی به‌وجود آید،

۱. درباره مفهوم و جایگاه اصل احتیاطی در حقوق بین‌الملل محیط‌زیست نگاه کنید به :

Nicolas de Sadeleer, « Le statut du principe de précaution en droit international », in M. Pâques et M. Faure, La protection de l'environnement au cœur du système juridique international et du droit interne : acteurs, valeurs et efficacité, Bruxelles, Bruylant, 2003, p. 383.

2. Global Warming

3. World Charter for Nature, 1982.

5. Environmental Impact Assessmen (EIA)

اتخاذ خواهند کرد. همچنین در بعد منطقه‌ای، راهبرد حمایت از تنوع‌زیستی اروپا (صوفیه) ۱۹۹۵، که یک برنامه جامع غیرالزام‌آور و توسط ۵۵ کشور اروپایی در کنفرانس طرفداری از اروپا ایجاد شده است، اصول ۱۰ گانه راهبردی را بیان نموده است اجرای اصل احتیاطی یکی از آن راهبردها محسوب می‌شود. یکی دیگر از اسناد غیرالزام‌آور، بیانیه وینگ اسپرید ۱۹۹۸^۱ می‌باشد که طی اجلاس متخصصان محیط‌زیست که توسط شبکه سلامت علمی و زیست‌محیطی تدوین گردید، در خصوص اصل احتیاطی تصریح کرده است: «زمانی که یک فعالیت موجب افزایش تهدید برای سلامت انسان یا محیط‌زیست شود حتی موقعی که این تهدید به‌طور کاملاً علمی اثبات نشده باشد، باید اقدامات احتیاطی در مورد آن صورت گیرد.»

علاوه بر اسناد غیرالزام‌آور یادشده، برخی از اسناد حقوقی الزام‌آور نیز بر این اصل صحه گذاشتند. به‌طور نمونه بند ۳ ماده ۳ کنوانسیون تغییرات آب و هوا ۱۹۹۲^۲ مقرر می‌دارد که اعضا ملزم می‌باشند تا اقدامات پیشگیرانه جهت پیش‌بینی، جلوگیری و به حداقل رساندن موجبات تغییرات آب‌وهوا و کاهش آثار سوء را بکار گیرند. در مواردی که احتمال بروز آسیب‌های جدی و یا برگشت‌ناپذیر وجود داشته باشد، نباید از فقدان قطعیت علمی به‌عنوان دلیلی برای به تعویق انداختن این‌گونه اقدامات استفاده نمود. همچنین ماده ۲ کنوانسیون سازمان ملل متحد برای بیابان‌زدایی، پاریس ۱۹۹۴^۳ مقرر نموده است که اعضای متعهد باید در برنامه‌های ملی خود به اجرای اقدامات پیشگیرانه در خصوص زمین‌هایی که هنوز تخریب نشده‌اند، مبادرت ورزند. پروتکل ایمنی زیستی، کارتاها ۲۰۰۰^۴، نیز که اساساً با تکیه بر اصل احتیاطی شکل گرفته و مقررات خود را براساس آن بنا نهاده است، به تفصیل در مواد متعددی نظیر بند ۸ ماده ۱۱، بند ۵ ماده ۱۶ و ماده ۱۷ به این اصل پرداخته است. ماده ۱ کنوانسیون آلاینده‌های آلی پایدار ۲۰۰۱^۵ صراحتاً به اصل ۱۵ ريو اشاره نموده و پایه ایجاد این معاهده را توجه به اصل احتیاطی قلمداد کرده است. در بعد منطقه‌ای نیز، بند الف ماده ۵ کنوانسیون چارچوب حفاظت از محیط‌زیست دریایی خزر ۲۰۰۳^۶ تصریح می‌کند که طرفین متعهد متعهد به اجرای اصل احتیاطی برای حفاظت محیط زیست دریایی خزر می‌باشند که به موجب آن، در صورتی که تهدید جدی یا خسارت جبران‌ناپذیر به محیط‌زیست آن وجود داشته باشد، فقدان اطمینان علمی جامع نمی‌تواند به‌عنوان دلیلی برای به تعویق انداختن اقدامات جهت جلوگیری از خسارت مزبور مورد استناد قرار گیرد.

1. Wingspread Declaration, 1998.
2. UNFCCC, 1992.
3. Paris Conventiom, 1998.
4. Cartagena Protocol, 2000.
5. POPs, 2001.
6. Tehran Convention, 2003.

همچنین در آراء و رویه‌های بین‌المللی نیز به اصل احتیاطی استناد گردیده است. در قضیه کاسموس^۱ (اختلاف کانادا و اتحاد جماهیر شوروی سابق) ۱۹۸۱، دیوان بین‌المللی دادگستری مقرر نموده است که شوروی می‌بایست تدابیر احتیاطی را در خصوص ماهواره کاسموس ۹۴۵ اتخاذ می‌نمود و از آنجا که این ماهواره با نیروی هسته‌ای کار می‌کرد باید احتمال بروز آثار سوء را پیش‌بینی می‌کرد و پس از بازگشت به حریم کانادا، این احتمالات را به کانادا اطلاع می‌داد. همچنین در دعوی محصولات اصلاح‌شده ژنتیکی مطروحه در در هیأت حل اختلاف سازمان تجارت جهانی ۲۰۰۳ علیه اتحادیه اروپا درخصوص تعلیق بازاریابی محصولات اصلاح‌شده ژنتیکی، ایالات متحده آمریکا ادعا کرده بود که اگرچه اتحادیه اروپا خود را ملزم به تهیه گزارش ارزیابی خطر کرده، ولی تصمیمات بعدی آن اتحادیه بر مبنای این ارزیابی‌ها نبوده است. در واقع هم در سطح اتحادیه اروپا و هم در سطح ملی تصمیماتی گرفته شده که هیچ‌گونه خطری برای بهداشت انسان، حیوان و محیط‌زیست بوجود نیورد. شرایط استناد به بند ۷ ماده ۵ موافقت‌نامه بهداشتی و بهداشت نباتی، بر اقداماتی که اعضای سازمان تجارت جهانی درخصوص سلامتی و بهداشت انسان، حیوان و گیاه اعمال می‌نمایند، نظارت دارد. برای آن اتحادیه وجود دارد. براساس بند ۷ ماده ۵ کشورها مجازند که در مواردی که دلایل علمی کافی وجود ندارد، اقدامات بهداشتی موقتی اتخاذ کنند. در واقع بدین ترتیب به اصل احتیاط و ضرورت اجرای آن استناد گردیده است.

صرف نظر از اینکه این اصل ریشه قراردادی یا عرفی دارد، اجرای این اصل در بسیاری از کشورها با مشکلات و محدودیت‌هایی روبرو است. همان‌گونه که در اصل ۱۵ بیانیه ریو ۱۹۹۲ مندرج گردیده است، اصل احتیاطی مبتنی بر عدم قطعیت علمی است و راهکارهای متفاوتی برای آن در نظر گرفته شده است.

۳- فرصت‌ها و محدودیت‌های اجرای اصل احتیاطی

صرف نظر از نزاع لغوی و اصطلاحی در مفهوم اصل احتیاطی در حقوق بین‌الملل محیط زیست که منشأ برداشت‌ها و تفسیرهای مختلفی از این اصل گردیده است که اجرای آن را با مشکلاتی روبرو ساخته است، «عدم قطعیت علمی» به‌عنوان یک مانع بزرگ در اجرای موثر مقررات زیست محیطی در خصوص اجرای اصل احتیاطی محسوب می‌شود. یکی از راه‌های مواجهه با این چالش، توسعه روش‌های حقوقی است که با عدم قطعیت علمی سروکار دارند. چنین روش‌های مبتنی بر مقررات، اصول، مکانیسم‌های پایه‌ای حقوق بین‌الملل محیط زیست است که حکایت از توسعه یک نظام بین‌المللی در مواجهه با عدم قطعیت علمی برای اجرای اصل احتیاطی دارد. یکی از موضوعات کلیدی در تحلیل و بررسی روش‌های مواجهه با عدم قطعیت علمی در اصل احتیاطی از منظر حقوق بین‌الملل محیط زیست، شناخت تفاوت اساسی بین اصول و قواعد علمی زیست محیطی از یک طرف و هنجارهای و روش‌های حقوقی سوی دیگر است. از بعد علمی، قواعد زیست محیطی تابع شناخت علمی از وضعیت کره زمین و جو حاکم بر آن

1. COSMOS, 1981

است که دانشمندان علم محیط زیست بر اساس قواعد و اصول علمی در صدد شناخت آن هستند. از بعد هنجاری، قواعد حقوقی مبتنی بر مفهوم تعهدات عمومی یا اختصاصی میان دولت‌ها می‌باشد. این تعهدات می‌توانند منشأ قراردادی یا عرفی داشته باشند.

یکی دیگر از راه‌های تسهیل اجرای اصل احتیاطی در حقوق بین‌الملل محیط زیست کاربرد روش کنوانسیون - چارچوب^۱ است که به‌عنوان یکی از ویژگی‌های منحصر به فرد معاهدات بین‌المللی زیست محیطی محسوب می‌گردد. کنوانسیون چارچوب معمولاً برای دولت‌هایی است که تمایل دارند، کلیات، اصول و تعهدات کلی خود را در یک متن حقوقی، تحت عنوان کنوانسیون، تدوین نمایند و متعاقباً اسناد یا متون حقوقی دیگری را در راستای اصول و اهداف کنوانسیون تدوین نمایند که اصطلاحاً به این نوع متون، پروتکل^۲ گفته می‌شود.^۳ این روش یکی از راه‌کارهای حقوقی برای مواجهه با عدم قطعیت علمی به‌شمار می‌آید. در رویکرد در بسیاری از معاهدات بین‌المللی به کار گرفته شده است. پروتکل الحاقی به کنوانسیون آلودگی هوا دوربرد فرامرزی ۱۹۷۹، پروتکل مونترال ۱۹۸۷ الحاقی به کنوانسیون وین درباره لایه ازون یا پروتکل کیوتو الحاقی به کنوانسیون چارچوب سازمان ملل متحد درباره تغییرات آب و هوایی ۱۹۹۲ از این موارد محسوب می‌شوند. مبنای اصلی رویکرد پروتکل به کنوانسیون-چارچوب بر این استدلال مبتنی است که پروتکل ظرفیت حقوقی لازم برای گنجاندن علم جدید و اطلاعات فنی لازم را دارند. یکی دیگر از راه‌کارهای حقوقی مواجهه با قطعیت علمی برای اجرای صحیح اصل احتیاطی در حقوق محیط زیست، شناسایی مشورت علمی متخصصان محیط زیست در معاهدات اعم از کنوانسیون و پروتکل می‌باشد. بر اساس این روش، دیدگاه‌های علمی متخصصان محیط زیست به‌عنوان یک روش حقوقی به رسمیت شناخته شده است. دیدگاه‌ها و نظرات علمی متخصصان محیط زیست نقش بسیار زیادی در تکامل تدریجی رژیم‌های زیست محیطی بین‌المللی دارد. مشورت علمی متخصصان محیط زیست در بسیاری از معاهدات بین‌المللی محیط زیستی به رسمیت شناخته شده است. به‌طور نمونه در کنوانسیون چارچوب سازمان ملل متحد درباره تغییرات اقلیمی ۱۹۹۲، کنوانسیون رامسر ۱۹۷۱، کنوانسیون آلودگی هوای دوربرد فرامرزی ۱۹۷۹، کنوانسیون تنوع زیستی ۱۹۹۲، کنوانسیون بیابان‌زدایی^۴، کنوانسیون گونه‌های مهاجر^۵، و کنوانسیون آلاینده‌های آلی پایدار نقش متخصصان محیط زیست به رسمیت شناخته شده است.

از نظر موضوعی، یکی از موضوعات مهم در حقوق بین‌الملل محیط زیست که ناشی از فقدان قطعیت علمی است، موضوع تغییرات اقلیمی است. سال‌هاست که در خصوص عدم قطعیت علمی پیرامون تعاملات بین اتمسفر و اقیانوس‌ها و پوشش گیاهی، گرمایش کره زمین و بحث‌های مختلفی را میان کارشناسان بین‌المللی و سازمان‌های بین‌المللی بر انگیخته است. با این همه، هنوز نظریه قطعی و علمی

1. ConventionFrame Work
2. Protocol

۳. پورهاشمی و ارغند، حقوق بین‌الملل محیط زیست، پیشین.

در خصوص تغییرات اقلیمی وجود ندارد. ولی با وجود عدم قطعیت علمی در این خصوص، برخی عوامل و علل تغییرات آب و هوایی و تأثیرات آنها بر جامعه بشری با اعمال فشار توسط گروه‌های ذینفع، کنوانسیون چارچوب سازمان ملل متحد درباره تغییرات آب و هوا در ۱۹۹۲ براساس اصل احتیاطی به تصویب رسید. بند ۳ ماده ۳ کنوانسیون تغییرات آب و هوا ۱۹۹۲^۱ مقرر می‌دارد که اعضا ملزم شده‌اند تا اقدامات پیشگیرانه جهت پیش‌بینی، جلوگیری و به حداقل رساندن موجبات تغییرات آب و هوا و کاهش آثار سوء را بکارگیرند. در مواردی که احتمال بروز آسیب‌های جدی و یا برگشت‌ناپذیر وجود داشته باشد، نباید از فقدان قطعیت علمی به‌عنوان دلیلی برای به تعویق انداختن این‌گونه اقدامات استفاده نمود. (Haritz, 2011) براساس ماده ۴ این کنوانسیون شرایط متفاوت، مسئولیت‌های متفاوت و نیازهای متفاوت کشورهای در حال توسعه را مطرح می‌کند و وظایف و تعهدات گروه‌های کشورهای مختلف را به تفکیک ذکر می‌کند. اندیشه «مسئولیت‌های مشترک اما متفاوت» و توانایی‌های هر دسته از کشورها در ماده ۳ کنوانسیون به‌عنوان نخستین اصل راهنمای کشورهای متعاقد در اجرای کنوانسیون در آمده است. بند ۲ ماده ۴، کشورهای جهان را در دو فهرست ضمیمه مجزا فهرست نموده و برای هر گروه مسئولیت‌های متفاوتی را برقرار می‌کند. ماده ۱۲، تعهدات گزارش‌دهی متفاوتی را برای دو دسته کشورها مقرر کرده است. مصوبه کنوانسیون درباره مکانیسم اجرای مشترک در بندهای ۲ الف و ب ماده ۴ رهنمود داده شده درباره این موضوع توسط کنفرانس اعضای کنوانسیون به همین مسئله مرتبط هستند. ماده ۱۰ پروتکل کیوتو ۱۹۹۷ بر کنوانسیون تغییرات آب و هوا مسئولیت‌های متفاوت کشورهای دو دسته فوق‌الذکر را به روشنی ترسیم می‌کند.

یکی دیگر از موضوعاتی که در حقوق بین‌الملل محیط زیست مطرح می‌باشد، رابطه محیط زیست و تجارت بین‌المللی است. گرچه رابطه متقابل محیط زیست و تجارت بین‌الملل در ابعاد مختلفی مورد بحث و بررسی حقوقی قرار گرفته است ولی موضوع رابطه اصل احتیاطی با تجارت بین‌الملل و چگونه تعامل حفاظت محیط زیست و سایر اصول و قواعد حقوق تجارت بین‌المللی تحت حاکمیت سازمان تجارت جهانی از موضوعات قابل بحث و بررسی حقوقی است. در خصوص جایگاه اصل احتیاطی در تجارت بین‌الملل این نکته حائز اهمیت است که فقدان قطعیت علمی نایستی تأثیری در عدم اجرای اصل احتیاطی در تجارت بین‌الملل داشته باشد. (Baughen, 2007) با توجه به وضعیت کنونی تجارت جهانی، هماهنگی حقوق تجارت بین‌المللی و حقوق بین‌الملل محیط زیست ضرورتی انکارناپذیر است، حتی اگر قائل باشیم که برای آشتی دادن این دو موضوع، قوانین و مقررات حاکم بر تجارت بین‌المللی به خصوص سازمان تجارت جهانی اصلاح گردند. (Bergkamp&kogan, 2013) بنابراین از نظر فرصت‌ها و تهدیدهای فراروی توسعه اصل احتیاطی در حقوق بین‌الملل، بدیهی است که بسیاری از هنجارهای حقوق محیط زیست در حال ظهور و تکامل است. (E.J., 2013, p 45-76)

1. UNFCCC, 1992.

علاوه بر آن، اصول حقوق بین‌الملل عرفی زیست محیطی نیز در جهت قانونمند کردن اجرای اصل احتیاطی از طریق سیاست‌ها و سایر شیوه‌های می‌تواند به هنجارسازی در این زمینه کمک شایانی نماید. این هنجارهای بین‌المللی می‌تواند در دراز مدت به هنجارهای ملی و داخلی تبدیل شوند. در این پروسه، نقش بازیگران غیردولتی، موسسات غیردولتی و دانشمندان محیط زیست حائز اهمیت است.

نتیجه‌گیری

یکی از ابتکارات حقوق بین‌الملل محیط زیست پذیرش اصل احتیاطی در این نظام حقوقی است. این اصل برای هدایت فعالیت‌های بشر و جلوگیری از صدمه به محیط‌زیست و سلامت انسان در حقوق بین‌الملل محیط‌زیست پدیدار گشته که از آن به اصل احتیاط یا پیشگیرانه یاد می‌شود. احتیاط برای حفاظت محیط‌زیست ضروری است و در نتیجه یکی از رایج‌ترین مفاهیم تشویق و ترغیب شده حقوق بین‌الملل محیط‌زیست تبدیل شده است. با این وجود، این اصل بدلیل عدم توافق در خصوص مفهوم «عدم قطعیت علمی» دچار اشکالات حقوقی متعدد گردیده است. (Varella, 2004, p23-(25 & Fabri., 2000) با این همه، تلاش‌هایی برای تبیین این اصل و روش‌های حقوقی در مواجهه با عدم قطعیت علمی در حقوق بین‌الملل محیط زیست صورت گرفته است. در این مطالعه تلاش گردید به روش‌های مهم و برجسته روش‌های مواجهه با عدم قطعیت علمی برای اجرای اصل احتیاطی اشاره گردید. اقدامات پیشگیرانه و احتیاطی اساساً اقدامات موقتی هستند که در حقوق بین‌الملل محیط زیست به آن توصیه شده است و برای تبدیل شدن آن به مقررات الزام‌آور نیاز به وضع قوانین و مقررات خاص است. در حال حاضر علم و دانش محیط زیست قادر به رفع ابهامات و شبهات علمی برای ارزیابی تاثیر خطرات و عوارض جانبی آن بر حیات بشر و محیط زیست نیست، از این رو، اجرای اصل احتیاطی بیش از هر چیز مبتنی بر ارزیابی مستمر زیست محیطی، مشورت و مشاوره علمی، سیاست‌گذاری مبتنی بر اصل احتیاطی و ارزیابی ریسک علمی است. (von Schomberg, 2012)

ناکارآمدی اجرای اصل احتیاطی در حقوق بین‌الملل محیط زیست، علاوه بر علل فنی و دانش محیط زیستی، ناشی از فقدان اراده سیاسی و اداری، کاستی توانایی و مهارت، بروکراسی، تضاد منافع اقتصادی و گروه‌های فشار و ذینفع اقتصادی می‌باشد. برای بومی سازی اصل احتیاطی در قوانین داخلی کشورها، حتی در کشورهای توسعه یافته نیز، این امر با مقاومت رو برو شده است. گرچه مرزهایی میان اصل جلوگیری و اصل احتیاطی (پیشگیری) وجود دارد ولی اختلاف بین «عدم قطعیت علمی» و «خطر» هنوز به‌طور کامل واضح نیست. همان‌گونه که در بالا متذکر شدیم استدلال احتیاطی می‌تواند نقش مهمی در اجرای اصل احتیاطی داشته باشد. نمونه بارز اجرای روش‌های یاد شده در رژیم حقوقی تغییرات آب و هوایی، می‌تواند الگویی برای سایر مسائل زیست محیطی در سطح ملی و بین‌المللی باشد.

در پایان با توجه به اینکه حفظ محیط زیست با مفهوم توسعه پایدار رابطه تنگاتنگی دارد و حمایت حقوق بشر اعم از نسل فعلی و آینده در گرو حفاظت از محیط زیست می‌باشد، اجرای اصل احتیاطی تلاش برای جلوگیری از آسیب‌های زیست‌محیطی محسوب می‌گردد. با این همه، ابزارهای حقوق بین‌الملل محیط زیست تا به امروز نتوانسته روند رو به رشد آسیب‌های زیست‌محیطی را متوقف نماید. یکی از مهم‌ترین دلایل عدم کارایی حقوق بین‌الملل محیط زیست فقدان یا دست کم نقصان ضمانت اجراهای موثر حقوقی بوده است. بنابر این، همکاری میان دولت‌ها برای مدیریت چالش‌های مطرح شده از نظر علمی و فنی به خصوص همکاری دولت‌های در حال توسعه و توسعه یافته براساس اصل مسئولیت مشترک اما متمایز، می‌تواند گام مهمی برای تحقق و اجرای اصل احتیاطی تلقی گردد.

فهرست منابع

۱. پور هاشمی، سیدعباس، بهاره، ارغند، حقوق بین الملل محیط زیست، تهران: انتشارات دادگستر، ۱۳۹۲
حسینی، سیدمهدی، مبانی حقوق بین الملل محیط زیست، انتشارات میزان، ۱۳۹۰.
2. Baughen Simon, "International Trade and the Protection of the Environment", Routledge Cavendish, London 2007.
3. Bergkamp Lucas and Lawrence Kogan "Trade, the Precautionary Principle, and Post-Modern Regulatory Process: Regulatory Convergence in the Transatlantic Trade and Investment Partnership" EJRR 4, 2013.
4. Goodwin, E.J. "Delegate Preparation and Participation in Conferences of the Parties to Environmental Treaties." International Community Law Review, 15 (1): p. 45-76, 2013.
5. Dias Varella. M., « Différences d'interprétations sur un même sujet : le principe de précaution, la CIJ, l'OMC et la CJCE », Revue européenne de droit de l'environnement, n° 1/2004, juin 2004, p. 23-25.
6. Freestone David & Ellen Hey, eds, The Precautionary Principle and International Law, (The Hague: Kluwer Law International, 1996); Arie Trouwborst, Evolution and Status of the Precautionary Principle in International Law (The Hague: Kluwer Law International, 2002);
7. Haritz Miriam "An Inconvenient Deliberation: The Precautionary Principle's Contribution to the Uncertainties Surrounding Climate Change Liability", Wolters Kluwer, Alphen Ann den Rijn, 2011.
8. Hohmann Harold, Precautionary Legal Duties and Principles of Modern International Environmental Law (London: Graham & Trotman, 1994).
9. Martin-Bidou. P., «Le principe de précaution en droit international de l'environnement», RGDIP, 1999, p. 631.
10. Ruiz Fabri. H., «La prise en compte du principe de précaution par l'OMC», RJE, 2000, (n° spécial sur le principe de précaution).
11. Sadeleer Nicolas de, «Le statut du principe de précaution en droit international», in M. Pâques et M. Faure, La protection de l'environnement au cœur du système juridique international et du droit interne: acteurs, valeurs et efficacité, Bruxelles, Bruylant, 2003, p. 383.
12. Schomberg René von, "The Precautionary Principle: Its Use within Hard and Soft Law", Symposium on the European Parliament's Role in Risk Governance, EJRR 2, 2012